

*Deimantas Karvelis***Wizerunek bitwy pod Grunwaldem
w podręcznikach szkolnych Litwy z lat 1906–2010**

Bitwa pod Grunwaldem jest nie tylko wdzięcznym tematem do rozważań o przeszłości, lecz jak również bodźcem do refleksji szerokich kręgów społeczeństwa nad meandrami historii. Była ona kulminacyjnym momentem trwającego kilka stuleci oporu narodów bałtyckich przeciwko obcym ciemnościom. Zdeterminowała bieg historii Litwy, stworzyła nową sytuację międzynarodową Europy Środkowej i Wschodniej i pozostawiła głęboki ślad w pamięci historycznej różnych narodów. Grunwald i słusznie łączona z tym zwycięstwem postać księcia litewskiego Witolda Wielkiego miał istotny wpływ również na świadomość historyczną narodu litewskiego. Jest jednym z najważniejszych symboli litewskiej tożsamości narodowej.

Tradycja Grunwaldu kształtowała świadomość polityczną zarówno magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak też działaczy odrodzenia litewskiego w XIX–XX w. Sejm Republiki Litewskiej w celu uwiecznienia historycznego zwycięstwa rok 2010 ogłosił rokiem Bitwy pod Grunwaldem. Rząd litewski zaplanował nakręcenie historycznego filmu fabularnego pt. *Grunwald – dzień żelaza*, wydanie jubileuszowego znaczka pocztowego, odnowienie pomnika Witolda Wielkiego, odsłonięcie pomnika wielkiego księcia litewskiego Witolda na polu bitwy grunwaldzkiej, wydanie specjalnie na tę okazję napisanej książki o bitwie pod Grunwaldem, zorganizowanie przemarszu „Grunwald 1410–2010” trasą przebytą przez wojsko litewskie pod wodzą Witolda Wielkiego, zorganizowanie zawodów sportowych itd.

Dydaktyka historii jest nie tylko jednym z najlepszych wyznaczników jakości historiografii narodowej, lecz także szczególnie ważnym instrumentem kształtowania świadomości historycznej. Oczywiście dzieje się tak tylko wówczas, gdy między dydaktyką i historiografią nie ma olbrzymiej przepaści i możemy mówić o stałej recepcji najnowszej wiedzy historycznej w nauczaniu szkolnym. Dlatego w roku Bitwy pod Grunwaldem zasadne jest pytanie o wizerunek Grunwaldu w podręcznikach historii. Czy nie jest on tendencyjny? Czy jest zgodny z prawdą historyczną? Dokonując pod tym kątem analizy podręczników historii, należy rozróżnić poszczególne etapy rozwoju dydaktyki historii Litwy, ponieważ cele i zadania nauczania historii nie zawsze były identyczne. Te cele i zadania charakteryzowały się swoistymi właściwo-

ściami, które znalazły bezpośrednie odzwierciedlenie w nauczaniu najważniejszych wydarzeń z historii Litwy. Wyróżnić można następujące okresy:

1906–1940 – dydaktyka historii w odradzającej się Litwie oraz w I Republice Litewskiej;

Próby stworzenia litewskiej dydaktyki historii na emigracji w XX w.;

1940–1941, 1944–1990 – dydaktyka historii w sowieckiej Litwie;

1990–2010 – dydaktyka historii w II Republice Litewskiej.

Przystępując do omówienia dydaktyki historii w odradzającej się Litwie oraz w I Republice Litewskiej (1906–1940), na wstępie należy zaznaczyć, że odradzające się na początku XX stulecia nowoczesne państwo litewskie i naród zetknęły się z problemami odgraniczenia się od Polski. Antypolskość była składnikiem nowoczesnego pojęcia litewskości i znalazło to odzwierciedlenie w edukacji historycznej przesiąkniętej ideologią narodową. Typowym akcentem było wyolbrzymienie roli Witolda Wielkiego. Podkreślano jego liczne zasługi i tytułowano go zwycięzcą spod Grunwaldu. Pierwszą godną uwagi pozycją dydaktyczną, która zapoczątkowała na Litwie antylegendę Jagiełły i kontynuowała tradycję kultu Witolda, była wydana w Petesburgu *Historia Litwy* autorstwa znanego poety litewskiego księdza J. Mačiulisa-Maironisa. W przypadku Grunwaldu Maironis był tendencyjnie wymowny. Pisał, że „kiedy wojsko polskie po raz pierwszy ujrzało odważnego wielkiego księcia litewskiego, o którego odwadze tyle słyszało, jakby wstąpiło w nie nowe życie, od tamtego czasu Polacy śpiewają pieśń «jedzie Witold przez ulicę; przed nim niosą trzy tablice»”¹.

W anonimowej *Króciutkiej historii Litwy*, która ukazała się w roku 1908, jest mowa o tym, że Jagiełło od początku bitwy przeszkadzał Witoldowi. Z kolei najważniejszym tekstem dydaktycznym, który stał się symbolem bezstronnego rozumienia historii narodowej oraz biografii narodowej, była historia Litwy pod redakcją A. Šapoki, znanego badacza XVI–XVII w. A. Šapoka jako historyk bardzo dobrze znał polską i niemiecką historiografię, toteż dążąc do obiektywnego dyskursu starał się nie romantyzować tematu Grunwaldu. Używał określenia bitwa pod Tannenbergiem. Opisując postawę sojuszników, mówił o Jagielle z Witoldem, nie zaś o Witoldzie z Jagiełłą. Poświęcał miejsce wojskom polskim pod dowództwem Zyndarza z Maszkowic. Główną przyczynę zwycięstwa upatrywał jednak w roli Witolda. Szczegółowo opisał taktyczne wycofanie się Litwinów z pola bitwy. Odnosił jako przejaw pamięci historycznej fakt, że niemiecki feldmarszałek Paul von Hindenburg swe zwycięstwo na froncie wschodnim w 1914 roku niedaleko od miejsca bitwy pod Grunwaldem nazwał bitwą pod Tannenbergiem².

Należy zaznaczyć, że w dydaktyce historii okresu międzywojennego bezstronne spojrzenie A. Šapoki na powyższe wydarzenia nie utrzymało się. W podręcznikach rozpowszechniła się natomiast nacjonalistyczna interpretacja epepei Grunwaldu. W taki sposób interpretowana historia zatraciła swoje kontury: w zasadzie była mowa o prawdziwym fakcie historycznym, analizowano w zasadzie zagadnienia historyczne, jednak wynik był surogatem nadającym się do pogłębiania antagonizmu polsko-litewskiego. Już w podręczniku z roku 1910, wydanym w Sejnach, starano się uwypuklić miłość Jagiełły do Polski, przeciwstawiając mu miłość Witolda do Litwy.

¹ Maironis, *Lietuvos istorija*, Petropilis, 1906, s. 125–127.

² *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, s. 126–129.

Była mowa o tym, że „niezaradny i tchórzliwy” Jagiełło dążył do uniknięcia konfrontacji z Zakonem, że wojskami polskimi dowodził Witold, Jagiełło zaś w czasie bitwy znajdował się w obozie litewskim. Stwierdzano, że kiedy Krzyżacy przysłali dwa miecze, Jagiełło „ukrył się w pobliskim lasu, żeby zdołać zbiec po przegranej bitwie”. Negowano twierdzenia charakterystyczne dla historiografii polskiej, że Litwini uciekali z pola walki, a bitwę wygrali sami Polacy³. Historyk ksiądz A. Alekna twierdził w podręczniku wydanym w 1911 r., że naczelnym dowódcą zjednoczonych wojsk był Witold. W podręczniku tym zawarł też mocno kontrowersyjną uwagę, jakoby po bitwie Krzyżacy nie odzyskali sił i całkowicie się uzależnili od Królestwa Polskiego⁴. Jest tu wyraźne nawiązanie do realiów Wojny Trzynastoletniej. Warto podkreślić, że o tej wojnie w litewskiej dydaktyce historii nie ma żadnej wzmianki. W litewskiej historiografii początkowo używano terminu „Eglėkalnio mūšis” nawiązującej do słów tworzących niemiecką nazwę Tannenberg (jodła i góra). Nazwę tę można dość często spotkać w wydaniach poświęconych 500-leciu śmierci Witolda Wielkiego (1930)⁵.

P. Šinkūnas podkreślił, w podręczniku wydanym w 1935 r., że oba wojska walczyły pod wodzą Witolda, zaś pierwsze do walki stanęły pułki litewskie⁶. J. Norkus twierdził (1939), że zjednoczonymi wojskami dowodził Witold, podkreślał wyjątkowość przemarszu Litwinów z Trok do Czerwińska. O roli Jagiełły nie znajdujemy w podręczniku żadnej wzmianki⁷. W podręczniku pióra P. Penkauskasa znajduje się osobny rozdział *Bitwa pod Grunwaldem*. Autor ten, którego podręczniki doczekały się wielu wydań⁸, może być uznany za charakterystycznego przedstawiciela litewskiego poglądu na Grunwald w okresie międzywojennym. Jako inicjator pochodu na terytorium Zakonu oraz rozpoczęcia bitwy ukazany został książę Witold. P. Penkauskas pisał:

nikt nie chciał pierwszy rozpoczynać walki. Niemcy zachęcali Litwinów, żeby oni rozpoczęli – nawet wysłali posłów do naszych wojsk. Wtedy Witold dał sygnał i rozpoczęto słynną bitwę. [...] Na naszej stronie wszystko się robiło z rozwagą. W celu oszukania Niemców Witold niektórym litewskim i tatarskim pułkom kazał specjalnie rozproszyć się po polu walki. Kiedy Niemcy to zobaczyli, pomyśleli, że nasi naprawdę się przestraszyli i nie potrafią się porozumieć [...]. Teraz rozpoczęła się prawdziwa walka. W pewnym miejscu Niemcy już niemalże zwyciężyli wojska Jagiełły. Lecz tutaj na pomoc pośpieszył Witold. Rozkazał specjalnie rozpierzchłym pułkom sformować szyki bojowe i posłał jeszcze tam kilka dzielnych swoich pułków.

³ Paparonis, *Lietuvos istorija*, Seinai, 1910, s. 114–124.

⁴ Alekna A., *Lietuvos istorija*, Kaunas 1911, s. 30–31.

⁵ O nazwie „Žalgirio mūšis”, czyli „bitwa pod Žalgirisem” zob. w niniejszym tomie artykuł T. Baranauskasa.

⁶ Šinkūnas S., *Lietuvos istorija. Vadovėlis IV pradžios mokykloms skyriui ir I gimnazijos klasei*, Kaunas, 1935, s. 49–53.

⁷ Norkus J., *Istorijos vadovėlis V ir VI pradžios mokykloms skyriams*, Kaunas, 1939, s. 122–125.

⁸ Prano [Penkauskas S.], *Lietuvos istorija. Vadovėlis pradedamosioms mokykloms*, Kaunas–Vilnius, 1922, s. 72–75; idem, *Lietuvos istorija pradžios mokykloms*, Chicago, 1927, s. 80–83.

Zwróćmy uwagę na to, że Polacy i Jagiełło w bitwie zostali jakby za kadrem.

W 1938 roku na Litwie korzystano z podręcznika J. Geniušasa dla klas gimnazjalnych, przetłumaczonego na język polski. Krótki opis bitwy pod Grunwaldem jest kolejną pochwałą księcia Witolda. Warto zaznaczyć, że Witold w tekście nazywany jest nie Witoldem Wielkim, lecz Witautasem Wielkim, a więc została zachowana litewska forma jego imienia⁹.

Cechą charakterystyczną narracji o Grunwaldzie w podręcznikach z okresu międzywojennego było dopatrywanie się bezpośredniego związku tej bitwy z problemem przynależności Żmudzi. P.Šležas zaznaczał, że wojna między Zakonem i Litwą zaostriżyła się właśnie z powodu zamiaru Witolda umocnienia się na Żmudzi. Powstanie Żmudzinów w 1409 r. przeciwko Krzyżakom uznawano za powód rozpoczęcia wojny, a w konsekwencji bitwy pod Grunwaldem. Postawa Polaków i tutaj nie jest bohaterska:

Po niedługiej, lecz silnej rzezi Litwini cofnęli się do lasu. Wtedy zaczęli walczyć Polacy, kiedy ich szyki się zachwiały, Witold z Litwinami znów zaatakował Krzyżaków z tyłu. Kiedy Polacy to zobaczyli, wstąpił w nich nowy duch i znowu z większą zawziętością zaczęli bić wroga.

Główna przyczyna zwycięstwa nie budziła wątpliwości, było to zasługą naczelnego wodza wojennego – Witolda, który jak huragan przemieszczał się konno i umiejętnie dowodził pułkami tak litewskimi, jak i polskimi¹⁰. W tym jednym zdaniu można się dopatrzeć aż trzech kontrowersyjnych stwierdzeń, a dotyczą one kwestii naczelnego dowództwa; głównej przyczyny zwycięstwa oraz dowództwa Witolda nad polskimi jednostkami wojskowymi. W *Podręczniku historii* z 1938 r. autorstwa V. Daugirdaitė-Sruogienė ładunek aksjologiczny samego tylko tytułu rozdziału jest wyraźny: *Witold bije Krzyżaków pod Grunwaldem i Tannenbergiem*¹¹.

Drugi etap rozwoju litewskiej dydaktyki historii ujmuję jako próby stworzenia litewskiej dydaktyki historii na emigracji w XX w. Chodzi tu przede wszystkim o emigrację litewską w Stanach Zjednoczonych, zwłaszcza w Chicago, gdzie znajdowała się liczna diaspora litewska, zakładano szkoły początkowe, tam też powstawały podręczniki. W podręczniku dla szkół początkowych z roku 1915 bitwa pod Grunwaldem przedstawiona została jako inicjatywa Witolda, który wezwał na pomoc Jagiełłę. Warto zaznaczyć, że opisując miejsce bitwy zaakcentowano jego związek z ziemiami etnicznymi Bałtów. W ten sposób odczytuję zdanie, że „stanęli twarzą w twarz z Krzyżakami pod Grunwaldem w Prusiech”¹². Podobnie twierdziła V. Daugirdaitė-Sruogienė, autorka najbardziej popularnego na emigracji szkolnego podręcznika historii: „Witold wkroczył na ziemie pruskie z pułkami litewskimi, ruskimi, tatarskimi i czeskimi”. Zaznaczyła, że zmęczeni Krzyżacy zwlekali

⁹ Geniušas J., *Podręcznik historii Litwy*, Kaunas, 1938, s. 78–84.

¹⁰ Šležas S., Malinauskas I., *Lietuvos istorija pradžios mokyklai ir pirmosioms gimnazijos klasėms*, Kaunas, 1934, s. 55–56; Šležas S., Čižiūnas V., *Lietuvos istorija IV pradžios mokyklos skyriui*, Kaunas, 1936, s. 72–75.

¹¹ Daugirdaitė-Sruogienė V., *Istorijos vadovėlis*, Kaunas, 1938, s. 98–99.

¹² Pranas M., *Lietuvos istorija. Pradedamosioms mokykloms vadovėlis*, Chicago, 1915, s. 90–93.

z rozpoczęciem bitwy, a sam król Władysław Jagiełło bardzo się bał starcia. Odważną decyzję o rozpoczęciu bitwy podjął Witold. Warto tu stwierdzić, że podkreślano rolę trzech pułków smoleńskich w punkcie kulminacyjnym bitwy, co znacznie wyprzedza tak mocno akcentowany w podręcznikach okresu sowieckiego motyw¹³. Do nurtu emigracyjnego zaliczam podręcznik J. Matusasa *Historia wieków średnich* wydany w 1946 r. w Ratyźbonie. Tematyka Grunwaldu została w nim wkomponowana w opis polityki zagranicznej Witolda. Autor podkreślił dominującą rolę Witolda i stwierdził, że mistrz krzyżacki zginął właśnie od oszczepu litewskiego. Jest tu także mowa o znaczeniu bitwy dla Europy – zwycięstwo to powstrzymało ekspansję niemiecką na wschód, co było zagrożeniem nie tylko dla Litwy, lecz też Polski i Rusi¹⁴.

W podręczniku V. Lulevičiusa bitwa to jedynie epizod w rozdziale opisującym walki z Niemcami. Za wyjątkowe należy uznać użycie tu nazwy bitwy pod Grunwaldem, nie zaś pod Żalgirisem, a zatem wbrew utrwalonemu w świadomości historycznej Litwinów stereotypowi używania przetłumaczonego z języka niemieckiego na litewski toponimu Grunwald – zielona puszcza, zielony las. Za charakterystyczne należy uznać i to, że naczelnym wodzem wojsk był nie Jagiełło, lecz Witold, chociaż o taktycznym manewrze Witolda nie ma żadnej wzmianki. Autor pisze krótko, że „na początku bitwy szczęście było przychylne Krzyżakom, lecz później Witold zdobył przewagę”¹⁵.

Trzeci okres obejmuje dydaktykę historii na Litwie znajdującej się pod okupacją sowiecką, a zatem lata 1940–1941 oraz 1944–1990. Od początku władzy sowieckiej na Litwie tematyka Grunwaldu z nacjonalistyczną konotacją była przez Sowieców z powodzeniem wykorzystywana. Celem było potwierdzenie tu swojej pełnoprawnej obecności. Należy podkreślić, że toponim został całkowicie zlituanizowany. Nazwę nawiązującą do litewskiego toponimu bitwy nosiły oddziały komunistycznej partyzantki w czasie II wojny światowej, a później zakłady przemysłowe, drużyny sportowe, nadawano ją także ulicom w niektórych miastach (pierwszy taki przypadek miał miejsce już w 1940 r.)¹⁶. Tannenberg i Grunwald uznawano za zniemczone nazwy wsi w Prusach.

Grunwald jako symbol stał się ważnym elementem mitologizowanej historii. V. Niunka, sekretarz Komitetu Centralnego Litewskiej Partii Komunistycznej, pisał w liście do Moskwy w 1960 r. z okazji rocznicy bitwy pod Grunwaldem o wykorzystaniu tego wydarzenia historycznego do umocnienia autorytetu władzy sowieckiej. Przytaczał w nim słowa Nikity Chruszczowa, że „Grunwald stał się symbolem wspólnej walki braterskich narodów”¹⁷. Bitwa pod Grunwaldem była interpretowana jako internacjonalistyczna zwycięska walka przeciwko Niemcom, a główną rolę odegrać miały pułki ruskie.

W klasycznym wariacie podręcznika sowieckiego napisanym przez akademika J. Jurginisa, wielokrotnie wydawanym w ogromnym nakładzie, czytamy, że „Krzyżaków zwyciężyły zjednoczone siły Litwinów, Polaków, Rusinów, Ukraińców,

¹³ Daugirdaitė-Sruogienė V., *Lietuvos istorija. 4 laida*, Chicago, 1950, s. 75–76.

¹⁴ Matusas J., *Vidurinių amžių istorija (su Lietuva)*, Regensburgas, 1946, s. 106–107.

¹⁵ Liulevičius V., *Lietuvos istorija. V klasei ir 9 skyriui*, Čikaga, 1967, s. 40–41.

¹⁶ Notrimaitė G., Kam reikalingas Žalgiris sovietmečiu?, *Cooloquia*, 2007, t. 18, s. 103.

¹⁷ *Lietuvos kultūra ideologijos nelaisvėje: 1940–1990*, Vilnius, 2005, s. 280.

Białorusinów”. Przebiegowi samej bitwy poświęcono wprawdzie zaledwie kilka wierszy, ale w szczególności sposób została uwypuklona rola pułków połockich, ki-jowskich, smoleńskich¹⁸. Walka z Krzyżakami, niezwykle istotna karta w dziejach średniowiecznej Litwy, ukazana w okresie sowieckim jako walka z Niemcami, była wykorzystywana w celu umocnienia autorytetu ideologicznego partii komunistycznej. Twórcom nowej ideologii zależało na stworzeniu jednolitej ideologii, nie zaś na całkowitej zmianie interpretacji bitwy pod Grunwaldem. Nie stroniono od akcentowania narodowego, litewskiego wątku udziału w bitwie. Opisuując starcie, podkreślano, że była to walka „narodu litewskiego”. Termin naród używano z wyraźnym ideologicznym nacechowaniem¹⁹.

W podręcznikach okresu okupacji sowieckiej pojawiają się ujęcia, w których można zauważyć istotną zmianę interpretacji roli wojsk polskich i samego króla Władysława Jagiełły. Tak np. w podręczniku (1972) J. Jurginisa stwierdzono, że król Jagiełło był głównodowodzącym sił zjednoczonych i on dał też sygnał do rozpoczęcia walki²⁰. W podręczniku z roku 1984 znajduje się konstatacja, że Witold po powrocie na pole walki wspólnie z pułkami polskimi zdecydował o końcowym wyniku bitwy²¹. Odpowiedź na pytanie, jak mogło w podręczniku historii Litwy znaleźć się takie nietypowe stwierdzenie, jest w gruncie rzeczy prosta. Jego autorem był M. Jučas, którego monografią *Bitwa pod Grunwaldem* (1959–2009, 5 wydań) zalicza się do klasyki historiografii litewskiej.

Czwarty okres obejmuje dydaktykę historii w II Republice Litewskiej, a zatem lata 1990–2010. Na wstępie należy stwierdzić, że we współczesnej Litwie nastąpiły radykalne zmiany sposobu przygotowywania podręczników do nauki historii. Obecnie jest pięć wydawnictw, które specjalizują się w wydawaniu podręczników historii, a więc konkurencja w tej sferze jest wystarczająca w przypadku tak małego kraju jak Litwa. Każda grupa wiekowa (klasa) ma możliwość wyboru jednego z kilku wydawanych podręczników. Z innej strony, „kuchnia” pisania podręczników wykazuje wyraźne niedociągnięcia. Autorami podręczników są osoby, które nie znają wyników najnowszych prac badawczych, nie posiadają też kompetencji w zakresie metodologii. Na Litwie nie zachowała się tradycja charakterystyczna dla okresu międzywojennego i sowieckiego, kiedy autorami podręczników dla szkół byli naukowcy. Istotnym mankamentem jest również nieudolny mechanizm finansowania szkół, który nie daje możliwości stałego zmieniania podręczników, dlatego nawet w przypadku ukazania się nowego, lepszego podręcznika pojawia się problem jego funkcjonalnego wykorzystania.

Przed analizą wizerunku bitwy pod Grunwaldem we współczesnych podręcznikach na Litwie chciałbym się odnieść do opublikowanego w 2009 r. przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP „Raportu o sytuacji Polonii i Polaków za granicą – 2009”. Dokonano w nim przeglądu sytuacji Polaków mieszkających w trzydziestu krajach, w których społeczności polskie są najliczniejsze. We wspomnianym

¹⁸ Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms*, Kaunas, 1957, s. 30–31.

¹⁹ Jurginis J. ir kt., *Lietuvos TSR istorija VII–VIII klasei*, Kaunas, 1964, s. 18–19.

²⁰ Jurginis J., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija. Mokymo priemonė VII–IX klasei*, Vilnius, 1972, s. 27.

²¹ Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija. Vadovėlis VII–IX klasei*, Kaunas, 1984, s. 29.

dokumentacie znajduje się bardzo znamieny fragment dotyczący ukazywania bitwy grunwaldzkiej na Litwie. Wyciągnięto następujący wniosek:

w obecnych litewskich podręcznikach historii zmniejsza się ilość tendencyjnej informacji o Polsce, zwiększa się obiektywizm. [...] Jednak interpretacja niektórych wydarzeń, podawana uczniom naszego kraju, jeszcze nie zadowala Polski. Zauważono pogląd [Litwinów – uwaga red.] na wspólne zwycięstwo w bitwie pod Grunwaldem – podręczniki niejednokrotnie sugerują, że to Litwini doprowadzili do pokonania Krzyżaków bądź że wojskami dowodził wielki książę litewski Witold.

Czwarta tabela dokumentu została nazwana „Wizerunek Polski w podręcznikach szkolnych”. Tu w przypadku Litwy nie ma żadnych zastrzeżeń, okazuje się, negatywny obraz Polski występuje na Białorusi, w Rosji oraz z nieznanymi przyczynami w Kazachstanie. Za niewłaściwe w nauczaniu na Litwie oraz 11 innych państwach uznano w raporcie „fragmentowanie historii”²².

Należy zaznaczyć, że w raporcie brak jakichkolwiek danych, na podstawie ilu i jakich podręczników do nauczania historii wysunięto taki wniosek. Analiza treści współczesnych podręczników prowadzi do trochę innych wniosków. W dzisiejszej dydaktyce historii, w odróżnieniu od przepełnionej romantycznym patosem dydaktyki okresu międzywojennego, zwiększył się obiektywizm w podawaniu faktów, ostrożniej też podchodzi się do ich interpretacji. Już w pierwszym podręczniku wydanym w niepodległej Litwie (autor J. Brazauskas, 1991) na podstawie badań Jučasa zaakcentowane zostały trzy przesłanki zwycięstwa w bitwie pod Grunwaldem: dobra organizacja wojsk sprzymierzonych, przekonanie o tym, że Polska i Litwa walczą w słusznym moralnie sprawie oraz moralno-polityczna jedność Polaków i Litwinów. Oparta na mistyfikacji kwestia następstw bitwy dla Polski i Litwy została pominięta²³. W czytankach dla klasy piątej tego samego autora podane są najważniejsze fakty dotyczące bitwy, przytoczony urywek z opowiadania historycznego i zamieszczona reprodukcja obrazu Jana Matejki. W tekście czytanek nie znajdziemy nawet cienia antypolskiej interpretacji. Podkreśla się wspólne działania Witolda i Jagiełły, zwycięstwo ocenia się jako bezpośrednie następstwo Unii Krewskiej²⁴. A. Butrimas (1992) w swoim podręczniku napisał: „O to, kto był wodzem zjednoczonych wojsk, historycy kłócą się dotychczas”, jednak zaraz znajduje godne Salomona rozwiązanie: „Tak czy inaczej, wojskami w walce dowodzili Litwini”, podkreślając litewskie pochodzenie Jagiełły i Witolda²⁵.

W podręczniku V. Jakimavičiusa (1994) dla klasy piątej (tj. tej grupy wiekowej, kiedy w szkołach Litwy rozpoczyna się nauczanie historii jako oddzielnego przedmiotu), zaznacza się, że pułk czeski został zaciągnięty z rozkazu króla Władysława

²² Lapinskas A., Apie Lietuvą nė vieno gero žodžio, <http://www.vrps.lt/iandien-spaudoje/522-alapinskas-apie-lietuv-n-vieno-gero-odio>

²³ Brazauskas J., *Lietuvos istorija. Mokymo priemonė VIII–IX klasei*, Kaunas, 1991, s. 45–46.

²⁴ Brazauskas J., *Lietuvos istorija. V klasės skaitiniai*, Kaunas, 2000, s. 52–54.

²⁵ Butrimas A., *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius, 1992, s. 126–131.

Jagięły²⁶. Wcześniejsze teksty zawierały stwierdzenie, że Czesi wchodzili w skład wojsk Witolda. Nauczanie urozmaicone jest słowną tradycją historyczną, która przekazuje, że w czasie bitwy Witold zajeździł na śmierć trzy rumaki bojowe. Jako jedno z następstw bitwy ukazuje się wzrost chwały i potęgi Litwy i Polski.

W książce A. Cibienė (2009) bitwa pod Grunwaldem została ukazana jako jedno z najważniejszych wydarzeń Wielkiej wojny Polski z Zakonem, do której przystąpiła Litwa. Pojęcie „Wielkiej wojny”, używane powszechnie w Polsce, nie gościło dotąd na kartach podręczników litewskich. Według wspomnianej autorki, naczelnym wodzem zjednoczonych wojsk był Władysław Jagiełło, bitwą zaś bezpośrednio dowodził Witold, który przygotował plan i strategię²⁷.

W podręczniku (1994) M. Kondratasa dla klas starszych podane są wszystkie transkrypcje nazw bitwy używanych w historiografii oraz ich wyjaśnienia. Autor korzystał z roczników *Voskriesenije*, źródeł niemieckich oraz z kroniki Jana Długosza, którą obficie cytuje, nazywając ją zarazem tendencyjną. Przetoczył badania przeprowadzone przez szwedzkiego historyka S. Ekdahla, które są pomocne do wyjaśnienia dylematu – ucieczka czy manewr taktyczny wojsk Witolda. Uczeń otrzymuje informację na temat występujących rozbieżności w interpretacji bitwy przez Polaków i Litwinów. W konkluzji Kondratas stwierdził:

obecnie nie wzbudza niczych wątpliwości, że zasługi Jagiełły zarówno w okresie przygotowania do wojny, jak i w czasie bitwy były bardzo wielkie. Jednak większość polskich historyków laury zwycięstwa oddaje tylko Jagielle i wojsku polskiemu, natomiast Witolda, w ogóle Litwinów traktuje się jako skromnych sojuszników, którzy tchórzliwie opuścili pole walki. Takie skrajne oceny są nieprawdziwe i nie do przyjęcia. Zwycięstwo odniosły zjednoczone wojska Wielkiego Księstwa Litwy i Polski, którymi umiejętnie dowodono²⁸.

W podręcznikach *Czas* (2005) i *Droga* (2008) opublikowano fragment z *Historii Polski* Jana Długosza oraz ze znanego listu krzyżackiego, na podstawie którego S. Ekdahl uzasadniał, że Litwini wykonali taktyczny manewr ucieczki. Dzięki temu stworzono uczniom możliwość komparatystycznego podejścia, aby sami mogli wyjaśnić prawdę dotyczącą kulminacyjnego momentu bitwy²⁹. Zwraca uwagę stwierdzenie, że manewr zastosowany przez Witolda był zapożyczeniem, lekcją, którą Litwini pobrali od Tatarów jeszcze w bitwie nad Workslą³⁰.

Innowacyjną interpretację znajdujemy w podręczniku (2007) R. Baliukonienė, gdzie fakt wręczenia dwóch mieczy uzasadnia się tym, że sami Krzyżacy uznawali

²⁶ Jakimavičius V., *Gimtoji šalis Lietuva. Lietuvos istorijos skaitiniai V klasei*, Vilnius, 1994, s. 109–113.

²⁷ Cibienė A., *Lietuvos istorija iki nepriklausomybės atkūrimo 1918 metais: konspektai*, Vilnius, 2009, s. 120–123.

²⁸ Kondrotas M., *Lietuvių tautos ir valstybės istorija*, Vilnius, 1994, s. 255–264.

²⁹ Laužikas R., Mickevičius K. ir kt., *Kelias. Lietuvos istorijos vadovėlis 5 klasei. I dalis*, Vilnius, 2008, s. 47.

³⁰ Kapleris I., Meištas A. ir kt., *Laikas. Istorijos vadovėlis 8 klasei. II dalis*, Vilnius, 2005, s. 190–192.

podwójne dowodzenie wojskami sprzymierzonymi³¹. Polski kontekst najprzychylniej jest ukazany w podręczniku B. Makauskasa, znanego historyka, autora podręczników dla Litwinów mieszkających w Polsce. Za zgodą Ministerstwa Oświaty i Nauki Republiki Litewskiej jego podręcznik dla klas XI–XII (jest litewski i polski wariant) został wpisany na listę podręczników dopuszczonych do użytku na Litwie. Makauskas, wyraźnie znajdujący się pod wpływem polskiej historiografii, opisał bitwę pod Grunwaldem jako „część Wielkiej wojny”. Króla Władysława Jagiełłę uznał za naczelnego wodza wojsk, Witolda tylko za przewodniczącego rady wojennej. Zwleknięcie Jagiełły z rozpoczęciem bitwy nazwał taktycznym rozwiązaniem, zejście wojsk litewskich z pola bitwy zinterpretował jako efekt decyzji podjętej przez obu Giedyminowiczów³².

Należy podkreślić, że narracja współczesnych podręczników wzbogacona jest o szczegóły ukazujące pewne realia epoki średniowiecza. W tekście J. Pumputisa (1995) mówi się np., że po bitwie „Jagiełło rozkazał porąbać beczki z winem, żeby wojsko się nie upiło, majątek zaś żołnierze podzielili między sobą”³³.

Zaletą współczesnych podręczników jest wykorzystanie usystematyzowanych zdobyczy historiografii. Dzięki temu uczniowie w pełni mogą uświadomić sobie, jak wielkie znaczenie miała dla Litwy bitwa pod Grunwaldem. Znaczenie to polegało na wzroście autorytetu księcia Witolda Wielkiego, na odzyskaniu Żmudzi i na obniżeniu możliwości wojskowych zakonu krzyżackiego. Jako trwałe następstwo bitwy wymienia się także uniemożliwienie połączenia się gałęzi pruskiej i inflanckiej Zakonu, stworzenie solidnych przesłanek do szybkiego chrztu Żmudzi. Akcentuje się, że Zakon po raz pierwszy poniósł porażkę w walce nie przeciwko poganom, lecz przeciwko dwóm władcom chrześcijańskim (A. Šapoka). Uczniowie dowiadują się także, że bitwa pod Grunwaldem położyła skuteczną tamę dalszemu krzyżackiemu podbojowi Litwy, niszczeniu narodu litewskiego, rujnowaniu jego kultury i majątku. I wreszcie podkreśla się, że Litwa i Polska stały się najważniejszą siłą polityczną w Europie Wschodniej. Warto zaznaczyć, że o znaczeniu bitwy pod Grunwaldem dla Polski w podręcznikach litewskich brak jakiegokolwiek wzmianki.

Grunwald zajmuje ważne miejsce w każdym litewskim podręczniku historii, a w większości nawet oddzielne rozdziały. Nieliczne pozostałości dawnych stereotypów we współczesnych podręcznikach należy raczej traktować nie jako konceptualne i ukierunkowane, lecz jako subiektywne czynniki. Jest to zazwyczaj wynik niedostatecznych kompetencji autorów, brak krytycznego stosunku do materiału zawartego we wcześniejszych podręcznikach i niedbałego recenzowania podręczników. Z innej strony, w podręcznikach nadal rzadko się stykamy z dyskursem pamięci historycznej – zaledwie w kilku z nich zamieszczono reprodukcję kilku chorągwi krzyżackich, zwłaszcza chorągwi ziemi chełmińskiej, która przez jakiś czas znajdowała się w katedrze wileńskiej, w paru podręcznikach fotografię pomnika na Polu Grunwaldzkim. W podręcznikach V. Jakimawičiusa (1994) i S. Stašaitisa (2001)

³¹ Baliukonienė R., *Lietuvos istorija*, Alytus, 2007, s. 54–57.

³² Makauskas B., *Lietuvos istorija. Vadovėlis 11–12 kl.*, Kaunas, 2006, kn. 1, s. 72–75.

³³ Pumputis J., *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1995, s. 102–105.

dla klasy piątej po raz pierwszy w dydaktyce historii podano, że Grunwald obecnie znajduje się na terytorium Polski³⁴.

Osobne miejsce należałoby poświęcić omówieniu materiału ikonograficznego w podręcznikach. Dominują dwie ilustracje, a mianowicie plan bitwy i reprodukcja obrazu Jana Matejki. Reprodukcje tego słynnego obrazu pojawiały się w podręcznikach litewskich już od 1914 r.³⁵ Po zamieszczeniu obrazu w *Historii Litwy* wydanej pod redakcją Adolfa Šapoki w 1936 r. wszedł on na stałe do litewskiej świadomości narodowej i edukacji historycznej wszystkich okresów jako jeden z najważniejszych „litewskich” utworów galerii historycznej. Centralną postacią na obrazie jest, jak wiadomo, triumfujący książę Witold. Obraz, co prawda bez żadnych wskazówek o autorze i czasie jego powstania, znajdujemy także w pierwszym podręczniku sowieckim (1940). Spotykamy go nawet w *Encyklopedii historii Litwy* (2008), przeznaczonej dla uczniów klas początkowych³⁶, a także w najpopularniejszym podręczniku *Historia świata i Litwy* wydanym przez „Krontas”³⁷.

W wydanym w Chicago podręczniku J. Liulevičiausa została zamieszczona reprodukcja nieznanego ryciny z XVII w. ukazującej bitwę oraz fragment obrazu J. Matejki z postacią księcia Witolda. W podręczniku A. Šapoki zamieszczono fotografię pomnika mistrza Ulyka von Jungingena wystawionego przez Niemców na polu bitwy.

Wśród nowoczesnych podręczników pod względem ikonograficznym wyróżniają się pozycje wydawnictwa „Briedis”. W wydanym tu podręczniku *Czas dla klasy ósmej*, w paragrafie *Decydujące zwycięstwo* zamieszczono nawet 10 ilustracji (kartograficzne, schematyczne, heraldyczne, grawiura, zdjęcie zamku malborskiego i reprodukcja obrazu J. Matejki). Szkoda, że zabrakło szczegółowej analizy treści historycznych tego obrazu³⁸.

Zmierzając to rekapitulacji, stwierdzimy, że bitwa pod Grunwaldem jest bez wątpienia jedną z pereł historii Wielkiego Księstwa Litewskiego okresu XIII–XV w. Z tego powodu zajmuje ważne miejsce w spektrum tematów mediewistycznych w nauczaniu historii nie tylko w szkole średniej, lecz również podstawowej. Ograniczona baza źródeł historycznych, brak danych faktograficznych dotyczących bitwy sprawił, że zarówno w dydaktyce, jak i w historiografii zrodziły się przesłanki do powstawania różnych hipotez i interpretacji. Najczęściej dominującym w podręcznikach problemem związanym z bitwą pod Grunwaldem jest osoba księcia Witolda Wielkiego. Warto podkreślić, że kwestia manewru taktycznego przeszła drogę od historiograficznego dogmatu do niepodlegającej dyskusji prawdy dydaktycznej. Problemem budzącym najwięcej kontrowersji jest rola króla Władysława Jagiełły i wojsk polskich. Wielu interpretacji doczekało się zagadnienie korzyści, jakie Litwa odniosła z zwycięstwa pod Grunwaldem.

Należy także zauważyć, że Grunwald nigdy nie zajął w pamięci historycznej Litwinów takiego miejsca, jak osobowość księcia Witolda. W okresie międzywo-

³⁴ Stašaitis S., Šačkutė J., *Tėvynės istorijos puslapiai. Lietuvos istorijos vadovėlis V klasei*, Vilnius, 2001, s. 61.

³⁵ Prano [Penkauskas S.], *Lietuvos istorija...*, s. 73.

³⁶ Vitkus Z., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 2008, s. 43–44.

³⁷ Jokimaitis R. ir kt., *Pasaulio ir Lietuvos istorija. VI–XVIII amžiai*, Vilnius, 2002, s. 133.

³⁸ Kapleris I., Meištas A. ir kt., *Laikas. Istorijos vadovėlis 8 klasei. II dalis*, Vilnius, 2005, s. 190–192.

jennym bitwa pod Grunwaldem była tylko częścią składową wizerunku Witolda, symbolem zwycięstw wojennych tego władcy. Grunwald służył także ukazywaniu historycznych różnic między Polską a Litwą. Nie spotkamy wówczas interpretacji, w której zwycięstwo pod Grunwaldem nie byłoby uznawane za największy tryumf oręza litewskiego, efekt geniuszu wojennego wielkiego księcia litewskiego Witolda Wielkiego. W okresie sowieckim tematykę bitwy pod Grunwaldem próbowano wykorzystać w celach politycznych jako instrument kształtowania wieczystej przyjaźni narodu litewskiego i rosyjskiego, a także do umocnienia wrogości wobec Zachodu, przede wszystkim Republiki Federalnej Niemiec.

Zauważyć także trzeba, że bitwa pod Grunwaldem nigdy nie straciła w dydaktyce historii statusu samodzielnego tematu. Świadczy o tym omawianie jej zawsze w osobnych rozdziałach czy podrozdziałach. Analiza podręczników do historii potwierdza tezę Wiliama Urbana, że do siódmego dziesięciolecia XX w. wszystkie interpretacje bitwy pod Grunwaldem były najczęściej oparte nie na faktach historycznych, lecz na nacjonalizmie, wykorzystywanym w dydaktyce historii³⁹. W tym sensie, parafrazując polskiego badacza Jerzego Ronikiera, można mówić o podręcznikach do historii nie tylko jako o czynnikach, które kształtują świadomość historyczną i narodową, lecz także jako o dziełach, które tworzą mity historyczne⁴⁰. Od siódmego dziesięciolecia XX w. ukształtowało się nowe spojrzenie na Grunwald i było ono swoistym kompromisem międzywojennej i sowieckiej dydaktyki. Podobnie jak i wcześniej, w centrum uwagi pozostał problem taktycznego manewru Litwinów, miejsce zaś Witolda jako bohatera bitwy zajęły pułki słowiańskie. Na przełomie XX–XXI w. historyczne teksty edukacyjne zaczęły nabierać cech obiektywizmu naukowego. Wiele w tej kwestii pozostało jeszcze do zrobienia. Podstawowym problemem, który należy tutaj rozwiązać, jest nie tylko (nie)właściwy stosunek Litwy do Polski, lecz także zmniejszanie dystansu między dydaktyką historii a historiografią. Trafne jest niewątpliwie spostrzeżenie Jerzego Topolskiego, że głównym bojownikiem z mitami historycznymi jest historiografia⁴¹, a zatem tylko ona może chęć walki o obiektywizm zarazić dydaktykę historii.

The image of the battle of Grunwald in the Lithuanian textbooks from the years 1906–2010

Abstract

Grunwald has occupied an important place in every Lithuanian history textbook, in most of them the event is devoted a separate chapter. The author of the article states that the older textbooks provided no information on the significance of the battle of Grunwald for Poland. In the interwar period the battle was only a component of Vytautas' portrayal, a symbol of the ruler's military victories. Grunwald was also used to show historic differences between Poland and Lithuania. We do not come across an interpretation where the Grunwald victory would not be considered the greatest triumph of the Lithuanian army achieved by the Prince of Lithuania Vytautas the Great – a military genius. In the Soviet period, attempts were made

³⁹ Ekdal S., *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis*, Vilnius, 1999, s. 36–37.

⁴⁰ Ronikier J., *Mit i historia. Mitotwórcze funkcje podręczników szkolnych*, Kraków, 2002.

⁴¹ Topolski J., *Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi*, [w:] *Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku. Studia historyczne*, Poznań, 1991, s. 243–254.

to use the Grunwald victory in politics, as an instrument for the creation of an everlasting friendship between Lithuania and Russia as well as for strengthening the enmity towards the Western countries, especially West Germany. Contemporary textbooks show some remains of the former stereotypes concerning the behaviour of the Polish chivalry on the battlefield. The author looks for the reason for such a state of affairs in inadequate competence of the authors, lack of critical attitude towards the material presented in the former textbooks and their negligent revision. He also shows that the advantage of the contemporary textbooks is that they are based on systematized achievements of historiography. On the cusp of the 20th and 21st centuries, the textbooks started to display the features of the scientific objectivism. Thanks to that, the students can fully realize how meaningful the battle of Grunwald was for Lithuania. The importance consisted in the increase of the authority of Vytautas the Great, reclaiming Samogitia and undermining the military power of the Teutonic Order. As a permanent aftermath of the battle the author also mentions the prevention of a perennial union of the Prussian and Livonian branches of the Teutonic Order and the creation of firm premises for an immediate baptism of Samogitia. The students also find out that the battle of Grunwald became an effective prevention of the Teutonic Order's further conquest of Lithuania, destruction of the Lithuanian nation, ruining its culture and wealth. It is also emphasized that Lithuania and Poland became the greatest political power in Eastern Europe. A predominant problem connected with the battle of Grunwald appearing in the textbooks is the person of the Prince Vytautas the Great. The question of the diversionary flight manoeuvre became an undisputable didactic truth. The problem arousing the greatest controversy is the role of King Wladyslaw Jagiello and the Polish army. The author of the article also explores the issue of how the Lithuanian textbooks serve the development of the discourse about the historical memory.